

علل جامعه‌شناختی کار داوطلبانه در سازمانهای غیردولتی حامی کودکان کار و خیابان در شهر تهران

۳۸۵

مقدمه: هدف پژوهش حاضر آن است که کار افراد داوطلب در سازمانهای غیردولتی حامی کودکان کار و خیابان در شهر تهران را شناسایی و علل جامعه‌شناختی، شرایط فرهنگی و باورهای سوق‌دهنده افراد به کار داوطلبانه در این حوزه را مطالعه کند. از این‌رو، کنکاش در مقاصد، کارایی، پیشینه فرهنگی، آرمانهای ذهنی و علل اقبال به کودکان کار و خیابان می‌تواند به روشن‌شدن علل جلب افراد به مشارکت اجتماعی و بهره‌گیری از سرمایه انسانی و فرهنگی ایشان منجر شود.

روشن‌آیند این مطالعه با اتکا به روش کیفی نظریه زمینه‌ای، تکنیکهای مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و مشاهده به تحلیلی جامعه‌شناختی از موضوع مطالعه پرداخته است. ۲۲ مصاحبه از طریق نمونه‌گیری هدفمند با استراتژی نمونه‌گیری نظری انجام شد. کدگذاری داده‌های حاصل از مصاحبه با بهره از نرم‌افزار مکس کیودی در سه مرحله (باز، محوری، گزینشی) انجام شد و در آخر با رسیدن به اشباع نظری و کسب تنوع کافی، نمونه‌گیری پایان یافت.

یافته‌ها: در این پژوهش، تعداد ۱۷۶۱ کد به دست آمد و درنهایت به ۵۷ مقوله تقلیل پیدا کرد. مقوله‌های اصلی شامل «خلق هویتی تازه، پذیرش اجتماعی، پاسخ به دغدغه‌منایی اجتماعی، کارآمدی و مفیدبودن، جبران کاستی دولت، عضویت داوطلبانه» حول مرکز «پدیده داوطلبی» و طی یک مدل پارادایمی شامل «شرایط علی»، «پدیده»، «زمینه»، «شرایط مداخله‌گر»، «پیامدها» شکل گرفته است.

بحث: کار داوطلبانه در سازمانهای غیردولتی حامی کودکان کار و خیابان، پدیده‌ای چندوجهی است که تحت تأثیر عوامل مختلفی چون ابعاد ساختاری-اجتماعی، عوامل فردی، عوامل مذهبی و عوامل خانوادگی قرار می‌گیرد.

۱. هدی بیات

دانشجوی دکترای علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
<bayat.hoda@yahoo.com>

۲. منصور وثوقی

دکتر جامعه‌شناس، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۳. حسین آقاجانی مرسا

دکتر جامعه‌شناس، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

واژه‌های کلیدی:

سازمانهای مردم‌نهاد (سمن)، سرمایه اجتماعی، کودکان کار و خیابان، کار داوطلبانه، مشارکت اجتماعی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۱

Exploring The Sociological Factors That Contribute To Individuals' Voluntary Work In Charitable Centers For Child Labor And Street Children In Tehran City

► **1- Ali Malekpour**
Ph.D. student in social science and sociology, Department of social science and sociology, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding author), <bayat.hoda@yahoo.com>

► **2- Maryam Behjati Ardakani**
Ph.D. in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

3- Hossein Aghajani Mersa
Ph.D. in Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Communication and Media, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Keywords:

NGOs, Social capital, Child labor, Street children, Volunteer work, Social participation

Received: 2023/05/03

Accepted: 2024/07/22

Introduction: This research aims to identify the work of volunteers in non-governmental organizations (NGOs) supporting child labor and street children in Tehran, as well as to study the sociological causes, cultural conditions, and beliefs that drive individuals to volunteer in this field. Therefore, exploring the motivations, efficiency, cultural background, mental ideals, and reasons for the inclination towards child labor and street children can lead to a clearer understanding of the reasons for attracting individuals to social participation and utilizing their human and cultural capital.

Method: This study relies on the qualitative method of grounded theory, using semi-structured interviews and observation techniques to provide a sociological analysis of the subject. A total of 22 interviews were conducted through purposive sampling. Data coding from the interviews was performed using MAXQDA software in three stages (open, axial, and selective), and the sampling ended upon reaching theoretical saturation and obtaining sufficient diversity.

Findings: In this study, 1761 codes were obtained and ultimately reduced to 57 categories. The main categories include "creating a new identity", "social acceptance", "responding to social concerns", "efficiency and usefulness", "compensating for government deficiencies", and "voluntary membership" centered around the phenomenon of "volunteering" and formed within a paradigmatic model including "causal conditions", "phenomenon", "context", "intervening conditions", and "consequences".

Discussion: Volunteering in NGOs supporting child labor and street children is a multifaceted phenomenon influenced by various factors such as structural-social dimensions, individual factors, religious factors, and family factors.

Citation: Bayat H, vosoughi M, Aghajani Mersa H. (2024). Exploring the sociological factors that contribute to individuals' voluntary work in charitable centers for child labor and street children in Tehran city. *refahj*. 24(95), : 10

URL: <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-4203-fa.html>

Extended abstract

Introduction

Governments in recent years have endeavored to delegate a portion of their executive tasks to NGOs, sometimes employing incentive policies to reduce the government's workload and seek public support and volunteer participation in mitigating damages (Ekrani & Sahra, 2018).

Volunteers in each sector adopt various service approaches, such as providing continuous or periodic financial assistance through endowments, or donating books, toys, clothing, and other goods. Non-financial aid is also provided through activities in education, vocational training, social work, healthcare, and treatment.

Method

The research method employed in this study was based on the Grounded Theory Method (GTM). In the GTM, the sampling framework is targeted and theoretical rather than being statistical. Initially, interviews were conducted with officials from the Welfare Organization of Tehran Province and senior experts in the field of social issues and working street children. Subsequently, interviews continued with volunteers and managers of these organizations who had sufficient knowledge of the research topic, until theoretical saturation was achieved. Participants were selected for interviews if they had been actively volunteering in charitable organizations for at least one year without receiving any compensation. After theoretical saturation, additional interviews were conducted to confirm the findings. In total, 22 interviews were conducted and recorded during this process. Out of this number, two of the interviewees contacted the researcher after their interviews and requested to withdraw from the study.

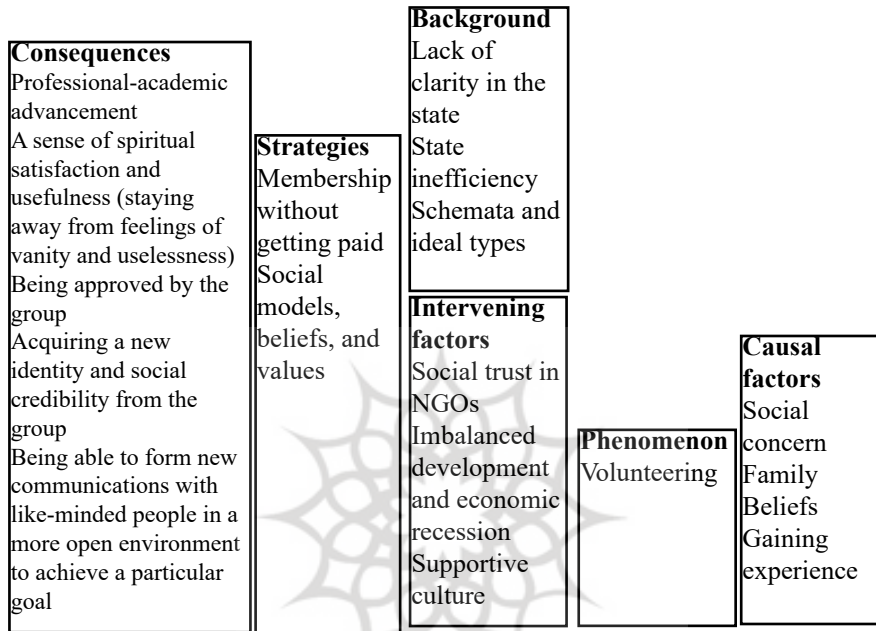
Data coding was carried out using MAXQDA software, leading to the development of the final paradigm model. In this research, a total of 1,761 pieces of data were collected and reduced to 58 core concepts.

Findings

In conclusion, based on the interviews conducted and the repetition of the term

“volunteerism,” the following paradigm model was constructed.

Paradigm Model

Based on the research findings, all 18 individuals admitted that they randomly chose their field of activity and considered their entry into the field of working with working and street children as a coincidence. In conclusion, despite individuals’ concerns about social issues and their worries about the current economic, cultural, social, and political conditions in society, the goal of these volunteers seems to be mainly about integrating into a community, establishing social interactions with new people, gaining experience, creating a new identity, and seeking validation from a fairly structured society.

Discussion

The data obtained from the interviews can be broadly summarized in four dimensions:

1. **Socio-Structural Dimension:** The level of government transparency in development programs and policies, as well as the creation of mechanisms to encourage individual social participation through membership in non-governmental organizations.
2. **Individual Dimension:** Volunteers gain unique experiences in social participation and become familiar with organizational structure and challenges by joining non-governmental organizations.
3. **Religious Dimension:** Some forms of collective action draw their motivating force from fundamental values. Beliefs, value systems, religious, and ethical principles provide the necessary motivation for membership in these organizations.
4. **Family Background Dimension:** The actor, alongside endorsing societal values, cultivates a sense of belonging to a group, forges a new social identity, and acquires social approval, which is instrumental in personal growth and effectiveness.

Ethical considerations

Author Consideration

The author put 10 month's of his time to review all papers and their reference cited

Funding

The present study did not have any sponsors.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Following the ethics of research

In this article, all rights relating to references are cited and resources are carefully listed.

مقدمه

کاهش و حل مسائل اجتماعی همواره از اهم وظایف و دغدغه‌های دولتها بوده است. اما تجارب جهانی و ناکامی الگوهای دولتی در حل مسائل اجتماعی، حاکی از آن است که رویکرد صرف دولتی برای تحقق توسعه پایدار و رسیدگی به مسائل اجتماعی چندان کارا نبوده و به جای آن، شهروندان باید در قالب سازمانهای مردم‌نهاد به دنبال رفع مشکلات موجود باشند؛ زیرا کثرت مسائل و پیچیدگی امور در جامعه، مشارکت همه افراد با عقاید و آراء متنوع را ایجاب می‌کند. لذا کسب نوع خاصی از همبستگی اجتماعی و اتصال افراد به جامعه و مشارکت در آن، از اصول اساسی جامعه نوین محسوب می‌شود.

سازمانها و تشکلهای داوطلبانه و غیردولتی که سازمانهای اجتماعی واسطه بین افراد و جامعه بزرگ‌تر هستند، نقشی واسطه‌ای در تقویت همبستگی اجتماعی ایفاء می‌کنند. ایجاد این سازمانها در بطن جامعه و مشارکت افراد ضمن اینکه مانع از خودبیگانگی و جدایی آنها از جامعه می‌شوند، فرصتهایی را برای ابراز وجود و ارائه آزادانه عقاید و تصمیمات افراد و گروهها فراهم می‌کند. بنابراین توجه و تعلق افراد به مسائل عمومی و جمعی افزایش یافته و همبستگی اجتماعی ایجاد می‌شود (نوربخش، ۲۰۱۱).

یکی از مهم‌ترین ابزارهای سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری در جوامع مختلف، «وجود آمار و اطلاعات دقیق» است. این در حالی است که کمبود آمار و اطلاعات متقن به‌عنوان یکی از چالشهای اصلی بررسی پدیده کودکان کار و خیابان در ایران، همواره امکان تصمیم‌گیری دقیق در این حوزه را از سیاست‌گذاران سلب کرده و امکان ارزیابی دقیق فعالیت نهادهای متولی و داوطلبین را نیز دشوار کرده است.

در گزارش آمار تفصیلی نیروی کار (۱۳۹۶) که توسط مرکز آمار ایران انتشار یافته کل جمعیت ۱۰ تا ۱۷ ساله کشور در این سال ۹۱۷۳۲۵۳ نفر است که از این جمعیت، ۴۱۰۶۱۱

نفر مشغول به کار بوده‌اند. این آمار تنها مربوط به افرادی است که بالای ۱۰ سال سن داشته، ایرانی هستند و اشتغال به کارشان را اظهار کرده‌اند؛ درحالی‌که بخش عمده‌ای از این کودکان از اتباع بوده، زیر ۱۰ سال سن داشته و در کارگاههای غیرمجاز، گودهای زباله‌گردی و مراکز غیررسمی مشغول به کار هستند که در سرشماریها به حساب نمی‌آیند (کرمی، ۲۰۲۲). (معاونت پژوهشهای اجتماعی و فرهنگی دفتر مطالعات اجتماعی مجلس شورای اسلامی - گزارش کودکان کار و خیابان در ایران (۱) - ۲۰۲۲: ۱۱-۱۰)

«کودکان کار و خیابان» جزو افراد در معرض خطر هستند. (مناقشات زیادی بر سر تعریف «کودک کار» و «کودکان خیابان» وجود دارد. کل فعالیتهایی که توسط کودکان انجام می‌شود را نمی‌توان به عنوان کار کودک طبقه‌بندی کرد. سازمان بین‌المللی کار، مشارکت کودکان یا نوجوانان در کارهای منزل یا کسب پول توجیبی در خارج از ساعت مدرسه در شرایطی که سلامت و رشد فردی آنها را تحت تأثیر قرار ندهد یا درتحصیل شان اختلال ایجاد نکند را مثبت تلقی می‌کند. اصطلاح «کارکودک» عملی ست که کودکان را از کودکی، تحصیل محروم و برای رشد جسمی و روحیشان مضر است. سازمان ملل متحد «کودکان خیابان» را به عنوان پسران و دخترانی می‌داند که خیابان برای آنها به خانه و منبع معاش تبدیل شده و بزرگسالان مسئول، از آنها به اندازه کافی سرپرستی و محافظت نمی‌کنند. بعضی از کودکان در سطح خیابان مشغولند. این افراد همزمان کودک کار و خیابان نیز تلقی می‌شوند. کودکان زباله‌گرد نیز در دسته کودکان کار و خیابان قرار می‌گیرند. (کرمی، ۲۰۲۲).

ریسک ابتلا به انواع آسیبها، بیماریها و اختلالات در آنها بسیار بالا است (وامقی، ۲۰۰۵). چنین وضعیتی اشاره بدان دارد که بهتر است مداخلاتی زودرس برای آنها طراحی شود. مجموعه مداخلاتی است که به شروع مشکلات این افراد نزدیکتر است. مداخله توأمان برای خانواده و کودک از اهمیت بسزایی برخوردار است (www.behzisti.ir).

در سالهای اخیر دولتها تلاش داشته‌اند بخشی از کار اجرایی خود را از طریق سمنها دنبال

کنند تا از مشارکت نیروهای داوطلب در حوزه کاهش آسیب‌ها یاری گرفته شود. در استان تهران تا سال ۱۴۰۳، ۲۰ سمن فعال در حوزه کودکان کار و خیابان با سازمان بهزیستی و وزارت کشور همکاری داشته‌اند. (لیست تشکلهای ثبت شده در معاونت مشارکتهای اجتماعی به تفکیک موضوع - اطلاعات سازمانهای مردم‌نهاد (www.old.moi.ir/fa/) ضمن اینکه برخی مراکز خیریه و رای نظارت قانونی در محلات، خانواده‌ها یا فضای مجازی فعالیت دارند. تعداد داوطلبین فعال در این مراکز مشخص نیست و از آنجاکه این افراد حقوقی دریافت نکرده لذا الزام یا قراردادی هم ناظر بر فعالیت ایشان وجود ندارد. در هر حوزه، افراد یاری‌گر، شیوه خدمت‌رسانی متفاوتی در پیش می‌گیرند: کمکهای مالی به‌صورت نذورات، اهدای کتاب، وسایل بازی، البسه، سبد کالا و

کمک غیرمالی نیز به شکل فعالیت در بخش آموزش، حرفه‌آموزی، مددکاری، بهداشت و درمان... صورت می‌گیرد. هر یک از زمینه‌های کار داوطلبانه از آن‌جهت اهمیت دارد که گستردگی آسیب‌های اجتماعی و توان محدود دولت، امکان پوشش برانزده کل مشکلات و مسائل را سلب می‌کند. در همین راستا یاری‌گرفتن از مشارکت مردمی گامی مؤثر در پیگیری امور مغفول و دستیابی به توسعه پایدار خواهد بود.

به گفته قانعی‌راد و حسینی (۲۰۰۵) با توجه به این‌که عضویت در چنین سازمانهایی داوطلبانه، اختیاری و بدون نفع اقتصادی است، باید دید افراد تحت چه شرایطی از حوزه خصوصی خود خارج شده و به کنشی جمعی دست می‌زنند.

ادبیات تحقیق

سراغاز هر پژوهش، مطالعه و جمع‌آوری داده‌های موجود و مطالعات پیشین است. با وجود اینکه به موضوع کار کودکان به‌کرات توجه شده است اما در بررسیها و مطالعات اکتشافی به‌صورت گذرا به نقش یاری‌گران، علل و زمینه‌های فرهنگی افرادی که داوطلبانه

این کودکان را همراهی می‌کنند اشاره شده است. از این جهت می‌توان موضوع پژوهش را ناب دید. با مرور نگاشته‌های پیشین، نکته قابل تأمل، بی‌توجهی به این موضوع از منظر خود داوطلبین است و زمینه و مقصود کار داوطلبانه بدون دریافت دستمزد- در سازمانهای غیردولتی- چندان منشأ سؤال قرار نگرفته است.

در این پژوهش، به تناسب موضوع تحقیق، به آن دسته نظریاتی پرداخته شده که به نقش داوطلبان در سازمانهای غیردولتی اشاره داشته‌اند. لذا نظریات مرتبط با نقش سازمانهای مردم‌نهاد، در سه گروه قابل تقسیم‌بندی هستند: دسته اول نظریه‌های کلاسیک است که الکسی دوتوکویل و امیل دورکیم و... را در برمی‌گیرد. دوتوکویل، انجمنهای اجتماعی را مهم‌ترین وسیله کنترل دولت و مشارکت وسیع در جامعه را از خلال این انجمنها ممکن دانسته است. دورکیم نیز بر نقش انجمنهای اجتماعی برای احقاق حقوق گروههای اجتماعی مختلف تأکید دارد. دورکیم بر این عقیده است که دولت از افراد، دور است و روابطش با آنها جنبه خارجی و متناوب و نه مداوم دارد؛ بنابراین دولت امکان نمی‌یابد که به‌خوبی در وجدانهای فردی نفوذ کند و آنها را باطناً اجتماعی کند. از این رو، اگر پهنه دولت تنها محیط تشکیل افراد برای کارهای زندگی جمعی باشد، ناگزیر افراد از خود و دولت جدا می‌شوند و جامعه متلاشی می‌شود (قانع‌راد و حسینی، ۲۰۰۵).

در دسته دوم نظریه‌های جامعه مدنی و جنبشهای اجتماعی جدید را شاهد هستیم که بر پایه نظریه‌های آلن تورن، آنتونی گیدنز، یورگن هابرماس، مانوئل کاستلز و ... شکل گرفته است. این نظریه‌ها بر خصوصیت «اجتماعی» جنبشهای اجتماعی تأکید دارند و ماهیت اصلی جنبشها را در فضایی متفاوت از فعالیتهای سیاسی ارزیابی می‌کنند. به بیان دیگر، در پی تغییر سیاسی نیستند، بلکه روابط اجتماعی و جامعه مدنی را هدف کنشهای خود قرار داده‌اند.

دسته سوم، دربردارنده نظریه‌های سرمایه اجتماعی و مشارکت است که توسط جیمز کلمن، رابرت پاتنام، فرانسیس فوکویاما مطرح شده است (حاتمی و همکاران، ۲۰۲۰).

ایشان تشکلهای غیردولتی را ازین جهت موجب افزایش امنیت در جامعه می‌دانند که افراد در محیطی ساختارمند اعتراضات خود را به سیستم حاکم اعلام کرده تا از نقاط ضعف و نقدهای معطوف به خود آگاه شود (علی‌پور، ۲۰۰۹).

شکوری (۲۰۱۴) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقش سازمانهای مردم‌نهاد در توانمندسازی کودکان کار و خیابانی؛ مطالعه موردی؛ منطقه ۱۲ تهران» به توضیح شرایط کار کودکان در ایران و نقش سازمانهای مردم‌نهاد در توانمندی کودکان پرداخته و نتیجه می‌گیرد که فعالیتهای سازمانهای غیردولتی بالای ۵۰ درصد در ارتقای زندگی کودکان خیابانی مفید است. وی نقش افراد خدمتگزار را از زاویه دید کودکان مطالعه کرده و پارامترهایی چون درک شرایط روحی-اجتماعی یا احترام و رابطه‌مداری از سوی معلمان را از نظر کودک تحت پوشش، بررسی می‌کند.

شکوری (۲۰۰۵) همچنین در مطالعه‌ای دیگر با عنوان «رفتارهای حمایتی و دلایل بروز این رفتارها» در شش استان کشور، متغیرهای «آگاهی از مشکلات مردم»، «فقر و نیازمندی جامعه» و «موقعیتها و وضعیتهای محرک احساسات و عواطف» و تأثیرشان را در بروز رفتارهای حمایتی جامعه آماری مورد مطالعه قرار می‌دهد. رفتارهای موردبررسی دارای ماهیتی ارادی و داوطلبانه هستند که با انگیزه‌های نوع‌دوستانه با خصایص ایثارگرانه و خالصانه رخ می‌دهند و در مناطق توسعه‌یافته‌تر با انگیزه کمک به انسان به صورت صادقانه و به مفهوم عام کلمه (نه انسان هم‌کیش، خویشاوند و هم قوم و امثالهم) صورت می‌گیرد.

باقری‌بنجار و رحیمی (۲۰۱۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی رابطه میزان احساس تعلق اجتماعی شهروندان با میزان مشارکت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آنان»، یکی از زمینه‌های اصلی برنامه‌ریزی توسعه را توجه به مشارکت فعال و همه‌جانبه افراد جامعه و فرایندهای تقویت‌کننده آن می‌داند. میزان احساس تعلق اجتماعی افراد، عاملی مهم در افزایش رفتارهای مشارکتی در امور متفاوت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است. در کشورهای

در حال توسعه از جمله ایران به دلیل قرار گرفتن در دوران گذار، عوامل ایجاد احساس تعلق اجتماعی، دچار تغییر می‌شود و احتمال کم‌رنگ شدن تعلقات اجتماعی افراد و به تبع آن تغییر الگوهای همکاری و مشارکت داوطلبانه قوت می‌گیرد.

کاوه (۲۰۱۰) در مقاله‌ای با عنوان «سازمانهای غیردولتی (NGO) و جایگاه آنها در مراقبت از کودکان کار و خیابان»، سازمانهای غیردولتی را یکی از نمادهای جامعه مدنی می‌داند. او وجود این سازمانها را در راستای تقویت دموکراسی، تثبیت حقوق کودکان و نوجوانان به عنوان یکی از گروههای آسیب‌پذیر و نیازمند حائز اهمیت دانسته و تأکید دارد که این سازمانها در زمینه حقوق کودک دارای جایگاه رفیعی در عدالت ترمیمی هستند. آنها از راه توسعه آموزش، جلب افکار عمومی، وضع و تغییر قوانین می‌توانند نقش حمایتگری را ایفاء کنند.

یزدانپناه (۲۰۰۷) در مطالعه‌ای با عنوان «موانع مشارکت اجتماعی شهروندان تهرانی» با بهره‌گیری از روش پیمایش، به بررسی ابعاد و موانع مشارکت اجتماعی می‌پردازد. بر مبنای نتایج، هرچه میزان بی‌قدرتی، بیگانگی و احساس نابه‌سامانی فردی بیشتر باشد، میزان مشارکت اجتماعی داوطلبانه و هدفمند افراد کمتر می‌شود. همچنین وجود موانع خانوادگی، اقتصادی، اجتماعی و ارزیابی افراد از شرایط بر میزان مشارکت اجتماعی اثرگذار است. روشنفکر و ذکایی (۲۰۰۷) در مقاله‌ای با عنوان «جوانان، سرمایه اجتماعی و رفتارهای داوطلبانه» عنوان می‌کنند: در پی تک‌قطبی شدن جهان و گسترش نئولیبرالیسم، مسئله «بازگشت فردگرایی» و نگرانی از تهدید نفع‌طلبی خودخواهانه و فردگرا، کاهش تعهدات شهروندی، شخصی‌شدن گفتمانها و به تعبیری از دست دادن تدریجی زبان مشترک باعث توجه مجدد به مسئله عمل جمعی در حوزه عمومی، رفتارها و گرایشهای مقوم آن از جمله رفتارهای داوطلبانه و دگرخواهانه شده است. این دو محقق در ارزیابی خود از جامعه امروز ایران، فردگرایی منفی و غیرعقلانی را فراگیر می‌دانند.

راسل جنل^۱ (۲۰۲۲) در مقاله‌ای با عنوان «مزایای غیرمنتظره داوطلب شدن برای یک سازمان غیردولتی» به فواید شخصی، اجتماعی و حرفه‌ای داوطلبی می‌پردازد. این مقاله صرفاً به مزایای داوطلب شدن در سازمانهای خیریه و کمک‌رسان بین‌المللی پرداخته و از این لحاظ امکانات، فرصتها و میزان آگاهی فرهنگی‌ای که داوطلبین در فرایند کار، کسب می‌کنند را مدنظر قرار داده است. این مقاله به برخی از مزایای داوطلب شدن همچون سفر، معاشرت، یادگیری زبان و فراهم آمدن فرصتهای شغلی تازه می‌پردازد.

در سال ۲۰۱۸، سازمان بین‌المللی کار به تقسیم‌بندی «کار دشوار» برای کودکان پرداخته و ورود کودکان به صنعت پورن، برده‌داری مدرن، کار در مشاغلی که برخلاف طبیعت کودک هستند را منع می‌کند.^۲ در این مطلب به زمینه‌ها و بافت فرهنگی و تفاوت‌های کشورهای گوناگون پرداخته نشده و اصرار بر ارائه شیوه‌ای یکسان و الگویی واحد برای ساماندهی کودکان کار و خیابان در همه کشورها دیده می‌شود.

همچنین سازمان بین‌المللی کار (۲۰۰۴)^۳ در خصوص شرایط و موقعیت کودکان کار در کشورهای گوناگون عنوان می‌کند که اگر شرایط سلامت جسمانی کودک اجازه دهد و به اخلاقیات کودک و روند تحصیل صدمه‌ای وارد نشود، در صورت تمایل او می‌تواند در مشاغل خانوادگی با نظارت مستقیم والدین ساعات محدودی را به کار بپردازد. همچنین نگاهی اجمالی به امکانات دولتها، مؤسسات و خیریه‌های کشورهای گوناگون داشته و نقش نیروهای همیار داوطلب، علل گرایش ایشان به کارهای خیرخواهانه در حوزه کودکان و رویکردهای فرهنگی غالب در هر جامعه به این پدیده را در برنامه‌ریزیها مدنظر قرار نداده است.

1. Rosalle Janelle

2. August 15, 2018

3. Organization, i. L. (january 2004). Child Labour- A textbook for university students. www.ilo.org/ipeinfo/product/down

درمجموع، آنچه در این مطالعات و سایر پژوهشهای صورت گرفته در این حوزه جلب توجه می‌کند، نادیده گرفتن تجربیات، مقاصد و عملکرد نیروهای داوطلب از منظر و جایگاه خود داوطلبین است. مضافاً اینکه آمار دقیقی از تعداد کودکان کار و افراد داوطلب در دست نیست و امکان سرشماری و شناسایی کودکان کار و خیابان به دلیل جابه‌جایی و مهاجرت مداوم، نداشتن اوراق هویت معتبر، اشتغال در کارگاههای غیرقانونی و ... وجود ندارد.

همچنین تعداد افراد داوطلب نیز به دلیل تنوع خیریه‌ها و ناپایایی کار ایشان متغیر است. آنچه در ابتدای امر ذهن پژوهشگر را به خود مشغول کرد، پاسخ به این سؤال است که چرا افراد داوطلب با صرف وقت و انرژی بسیار، تحمل رنج مواجهه با آسیبهای اجتماعی و ورود به دنیایی متفاوت از زندگی معمول خود، بدون دریافت حقوق و دستمزد، ساعات طولانی را در سمن صرف می‌کنند. تصورشان نسبت به آسیبهای کودکان کار و خیابان، نگرش و تجربه ایشان از مواجهه با کودکان کار، قبل و بعد از عضویت در سمن، چه تغییری یافته است؟ آیا انتخاب قصدمندانه و هدفمندی در کار با سمن یا خیریه‌های خاص کودکان کار و خیابان مطرح بوده است؟

شاید بتوان گفت تنها افرادی که از نزدیک با برخی از این کودکان در تماس هستند و بخشی از مسائل آنان را درک و لمس می‌کنند، افراد داوطلب فعال در سازمانهای مردم‌نهاد هستند. از این رو تجربه ایشان از داستانها و روایات کودکان و مصائبی که در خیابان و خانواده متحمل شدند، بی‌تردید منبعی شنیدنی و درخور تأمل، برای پیشگیری از تکرار این چرخه اندوه خواهد بود.

روش

با مرور نگاه‌های پیشین، نکته قابل تأمل این است که کار داوطلبانه به شکل حاشیه‌ای در کنار موضوع محوری سمن و گاهی به عنوان امری فردی و ناشی از حالات روانی فرد در نظر گرفته شده، لذا می‌توان ورود به این حوزه را از منظری اجتماعی و به عنوان موضوعی مرکزی، جدید تلقی کرد. با توجه به نبود نظریه‌ای جامعه‌شناختی در خصوص این موضوع، استفاده از روشهای کیفی ضروری به نظر می‌رسد.

در میان روشهای کیفی، روش نظریه زمینه‌ای^۱ با ویژگیهایی چون قابلیت نظری، ارتباط مداوم و فعال محقق با موضوع تحقیق و قابلیت اصلاح، اهمیت زیادی برای تدوین چارچوبهای نظری و شناخت مسئله اجتماعی مورد نظر دارد؛ لذا استفاده از این نظریه، در پژوهش برای تحلیل داده‌های کیفی و تولید نظریه، منطقی به نظر می‌رسد. منظور از نظریه زمینه‌ای Grounded theory method نظریه‌ای برگرفته از داده‌هایی است که طی فرایند پژوهش به صورت نظام‌مند گردآوری و تحلیل می‌شوند (Strauss and Corbin, 1994).

در تحقیق حاضر، هدف از نمونه‌گیری، آگاهی از تجارب داوطلبین فعال در سازمانهای غیردولتی، خیریه، انجمنها و سمنهای خدمت‌رسان به کودکان کار و خیابان، فرایند مشارکت، بستر اجتماعی زمینه‌ساز و درنهایت تدوین یک مدل پارادایمی است. از این رو رهیافت کیفی نظریه زمینه‌ای این امکان را فراهم می‌آورد تا ضمن بررسی داده‌های گردآوری شده، آنها را بدل به مفاهیم، مقوله‌ها و درنهایت مدل پارادایمی کرده و تجربه داوطلبین را با نظریه حاصل از این روش، مورد بررسی و تحلیل قرار داد.

لذا برای آشنایی با چگونگی پیشبرد تحقیق، آثار مشابه در دنیای جامعه‌شناسی بررسی شد و ادبیات و ریشه کار داوطلبانه در ایران مورد مطالعه قرار گرفت. سپس با شناخت سازمانهای غیردولتی حامی کودکان کار و خیابان که از عمر فعالیتشان بیش از یک سال

می‌گذرد (گزارش وضعیت اجتماعی کشور، شورای اجتماعی کشور، ۲۰۱۳) دیدگاه داوطلبان فعال در این سازمانها مورد پرسش قرار گرفت.

با وجود گستردگی منابع متمرکز بر ماهیت یا آسیب‌شناسی فعالیت سمنها، مسئله مشارکت اجتماعی، شرایط جامعه‌شناختی و زیستی داوطلبین، دیدگاه داوطلبان فعال در سمنها، نسبت به حوزه فعالیت خویش، به صورتی گذرا مورد توجه قرار گرفته و در بسیاری موارد، مغفول مانده است که خود تأکیدی بر تناسب روش تحقیق با موضوع است.

در رابطه با گردآوری داده‌ها بایستی گفت که پس از نخستین مصاحبه، فرایند پیاده‌کردن مصاحبه، کدگذاری، تجزیه و تحلیل داده‌ها و ایجاد مقوله اولیه آغاز شد. درواقع این کار، جمع‌آوری داده‌های بعدی را جهت داد. محقق کوشید تا ابتدا، از طریق نمونه‌گیری هدفمند، نمونه را انتخاب کرده و بر مبنای یافته‌های اولیه و اینکه چه نوع اطلاعاتی به پژوهش یاری می‌رساند، مصاحبه‌شوندگان جدید را از طریق نمونه‌گیری نظری برگزیند. ازاین‌رو در این مطالعه با روش نظریه زمینه‌ای، ترکیبی از دو نمونه‌گیری مبتنی بر هدف (هدفمند) و نمونه‌گیری نظری استفاده شده است (ازکیا و جاجرمی، ۲۰۱۱).

بنا بر این تعریف مصاحبه‌های نخست با کارشناسان حوزه آسیبهای اجتماعی و کودکان کار و خیابان بهزیستی استان تهران که از نزدیک با داوطلبین و کودکان کار در ارتباط بوده‌اند و سابقه همکاری با خیریه‌ها را داشته‌اند، آغاز شد. چون اطلاعات متنوعی در خصوص سمنهای فعال در استان تهران در منابع و سایتها عنوان شده است، ممکن است پژوهشگر ضمن تحقیق و طی تماس یا مراجعه با تغییر آدرس یا تعطیلی مراکز مواجه شود. به همین دلیل دقیق‌ترین منبع برای پاسخگویی در نمونه‌گیری هدفمند، تصمیم‌گیران در حوزه صدور مجوزهای قانونی و ناظرین بر فعالیت این مؤسسات هستند که از نزدیک با جامعه هدف آشنایی داشته و خود نیز تجربه فعالیت داوطلبانه داشته‌اند.

بر پایه اطلاعات حاصل از مصاحبه‌های اولیه، نمونه‌گیریهای بعدی به صورت نظری ادامه

یافت. مدیران سمنها و خیریه‌های یاری‌گر کودکان کار و خیابان و داوطلبینی که حداقل یک سال بدون دریافت دستمزد، فعال بودند، به تدریج برگزیده شدند. فرایند مصاحبه از سال ۹۹ آغاز و تا سال ۱۴۰۱ ادامه یافت. شایان ذکر است که در دوران کرونا و محدودیت فعالیت مراکز، وقفه‌ای در فرایند مصاحبه افتاد و بسیاری از قرارهای مصاحبه بارها به دلیل شیوع بیماری و ابتلای مصاحبه‌شوندگان، به تعویق افتاد یا لغو شد. افراد مورد مصاحبه سابقه فعالیت در مؤسسه زنان و کودکان رهیاب، شبکه یاری کودکان کار، جمعیت دفاع از حقوق کودکان کار، خیریه پامنار کوثر، جمعیت امام علی، مؤسسه خلاقیت چکش سبز و خیریه موعود را داشته‌اند.

با توجه به ماهیت موضوع و روش نظریه زمینه‌ای، تکنیک محوری و اصلی برای گردآوری داده‌ها، مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته بوده است. مشارکت‌کنندگان برحسب پیشرفت پژوهش انتخاب شدند و نمونه‌گیری تا زمان رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. هرچند پژوهشگر بعد از اشباع نظری برای تکمیل کار و بررسی مداوم مقوله‌های ساخته‌شده به مصاحبه‌های خود ادامه داد تا یافته‌های پیشین تکرار شود. لذا ۲۲، مصاحبه از طریق نمونه‌گیریهای هدفمند و نظری انجام گرفت.

از میان مصاحبه‌شوندگان، دو نفر پس از انجام و پیاده‌سازی مصاحبه با محقق تماس گرفته و درخواست انصراف داده و محقق را از اشاره به نام و استفاده هر چند جزئی از گفته‌هایشان در کار پژوهش منع کردند. لذا بنا بر احترام به خواست ایشان و رعایت نکات اخلاقی، از آن مصاحبه‌ها در تحقیق استفاده نشد.

پژوهشگر در تلاش برای ارائه تفسیری جامعه‌شناختی از کار داوطلبانه نیاز داشت چهارچوب معینی تعریف کند. از همین رو طرح پرسشهای موردنظر از اهمیت فراوانی برخوردار بود. طی زمان پژوهش و با پیشرفت تحقیق شش نسخه پرسش جدید طرح شد:

- کار داوطلبانه چگونه توسط افراد فعال در این حوزه تعریف می‌شود؟
 - چه دلایل و انگیزه‌هایی باعث می‌شود افراد به عضویت در سازمانهای مردم‌نهاد حامی کودکان کار و خیابان درآیند؟
 - چه عواملی در انتخاب این نوع سازمانها برای فعالیت داوطلبانه تأثیرگذار بوده‌اند و چرا این افراد سایر مراکز حمایتی (مانند مراکز حمایت از کودکان سرطانی) را انتخاب نکردند؟
 - زمینه‌های اجتماعی و بستر فرهنگی داوطلبین چه نقشی در جلب افراد به مشارکت در فعالیتهای داوطلبانه ایفا می‌کند؟
 - چه چالشهایی در کار گروهی و چه چالشهای فرهنگی-اجتماعی در سمنها وجود دارد؟
 - تقسیم وظایف بین افراد داوطلب چگونه و بر چه اساس و مبنای صورت می‌گیرد؟
 - دیدگاه افراد داوطلب نسبت به عملکرد دولت و نقش مشارکت اجتماعی در این نوع فعالیتهای چگونه است؟
- این پژوهش، بر اساس روش نظریه زمینه‌ای انجام شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت کدگذاری نتایج حاصل از مصاحبه و با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA در سه سطح کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. نخست، در مرحله کدگذاری باز، کار شناسایی، نام‌گذاری، توصیف و طبقه‌بندی داده‌ها انجام شد و تعداد ۱۷۶۱ کد به دست آمد.
- سپس در مرحله کدگذاری محوری، مفاهیم و مقوله‌هایی که در مرحله کدگذاری باز، شناسایی شده‌اند، در تجزیه و ترکیبی جدید به یکدیگر مرتبط شده و مقوله‌های به‌دست‌آمده از کدگذاری باز در نظامی منطقی قرار گرفته و ارتباط آنها مشخص شد. کدهای حاصل از کدگذاری باز در این مرحله، به ۵۷ مقوله تقلیل پیدا کرد. به عبارتی بهتر، داده‌های تجزیه‌شده به مفاهیم و مقوله‌ها در کدگذاری محوری باید به شیوه جدیدی به یکدیگر مرتبط شوند.
- این کار با به کار بردن یک مدل پارادایمی شامل «شرایط علی»، «پدیده»، «زمینه»، «شرایط

مداخله‌گر» و «پیامدها» انجام شده است. کدگذاری انتخابی در تعبیر اشتراوس و کوربین همان است که گلیسر^۱ از آن به «پدیدایی نظریه» تعبیر می‌کند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۴). محقق تلاش کرده در کدگذاری انتخابی، از دل داده‌ها مدلی تحلیلی برای روشن‌شدن عوامل تأثیرگذار بر بقا و پایداری فعالیت داوطلبین در سمنهای فعال در حوزه آسیبهای اجتماعی کودکان کار و خیابان ارائه کند. تحلیل داده‌ها به صورت منظم و درعین حال مداوم از مقایسه داده‌ها صورت پذیرفت تا درنهایت، مدل پارادایمی، پدیده داوطلبی نام گرفت. انجام سه مرحله کدگذاری، پیاده‌کردن نوار صحبت‌های شرکت‌کنندگان بر کاغذ، تایپ و انتقال متن مصاحبه به نرم‌افزار، وقت‌گیر و پرچالش است. پژوهشگر برای افزایش حساسیت نظری خود ضمن فرایند تحقیق، در همایشهایی با محوریت سمن، کودکان کار و اثرگذاری داوطلبان حضور پیدا کرد. همه مصاحبه‌ها با کسب رضایت و با اجازه مصاحبه‌شوندگان ضبط و در صورت عدم موافقت ایشان، یادداشت‌برداری در فرایند مصاحبه انجام شد. همچنین به‌واسطه اشاره مشارکت‌کنندگان به حضور داوطلبانه مراکز آموزشی و مؤسسات پرورش خلاقیت در آموزشهای رایگان به کودکان کار و خیابان، برای پرداخت موضوع، در این رویدادها نیز مشارکت شد.

جدول (۱) مشخصات جمعیتی مشارکت‌کنندگان در مطالعه

مصاحبه‌شونده	سن	تحصیلات
حمیدرضا	۵۰	پزشک
مهشید	۴۵	دکترای روان‌شناسی
پروین	۶۰	ارشد مشاوره
شهناز	۵۲	ارشد روان‌شناسی
محدثه	۴۵	ارشد مددکاری اجتماعی

1. Glaser

تحصیلات	سن	مصاحبه‌شونده
کارشناسی حسابداری	۴۰	علی
کارشناس هنر	۳۲	مریم
ارشد انسان‌شناسی	۳۸	سمیه
دیپلم	۵۸	فاطمه
ارشد متالوژی	۳۳	مرضیه
ارشد مکانیک	۳۳	راضیه
مهندسی صنایع	۳۴	نوید
کارشناسی زبان فرانسه	۶۰	حاتم
ارشد نقاشی	۲۸	نورا
ارشد آمار	۳۶	مرجان
کارشناسی ادبیات نمایشی	۲۷	بهناز
کارشناسی روانشناسی	۵۸	رحیم
ارشد جامعه‌شناسی	۳۵	سحر
دیپلم	۶۵	عصار
کاردانی	۵۵	فروزان

یافته‌ها

برای تشریح جریان تبدیل داده‌ها و ساختن مقوله‌ها، یک نمونه از مفاهیم ساخته‌شده ارائه می‌شود. کدهای مربوطه و شیوه ساخته‌شدن مقوله اصلی «مشارکت در میان داوطلبین» مبتنی بر خروجی گرفته‌شده از نرم‌افزار MAXQDA به این ترتیب قابل مشاهده است:

مشارکت داوطلبین	نقش دولت در شکل‌گیری مفهوم مشارکت	مشارکت در جامعه	ما تمرین مشارکت در جامعه نداریم. (علی) در مدیریت هشت‌ساله جنگ اگر مشارکت نبود وضع این نبود و قشر جوان و نوجوان نقش خود را ایفا کردند. (حمیدرضا) یکی از دلایلی که ما نمی‌توانیم نه اینکه نخواهیم کنار هم قرار بگیریم چون آموزش ندیدیم. (راضیه)
		مناسبات مذهبی	در عاشورا و ماههای محرم و صفر با هزینه‌های مردمی بدون نقش دولتی انجام می‌شود. (عصار)
	تأثیر خانواده بر مفهوم مشارکت		دو نوع فرم عضوگیری داشتیم، عضویت فردی و خانوادگی. (علی) آشنایی من با سمن از طریق خاله‌ام بود. (نوید) من و خواهرم هم‌زمان از طریق هم‌کلاسی مشترکمان به خیریه راه پیدا کردیم. (راضیه) اعضای خانواده کمک مالی می‌کردند. (سمیه) دیدگاه خانواده در خصوص حضور داوطلبانه مثبت نبود اما کمک مالی می‌کردند. (بهناز) همسرم می‌گفت بهتره حضور نداشته باشی و مالی کمک کنی. (حاتم) همسرم من رو می‌رسوند و همراه بود. (دخت) مرام پهلوانی پدر باعث این شد. (فروزان) مادرم خوشحال بود که سر پسرش به کار خیر گرم است. (نوید) همسر من هم مسئول رستوران است و خیلی کمک می‌کند. (مریم)

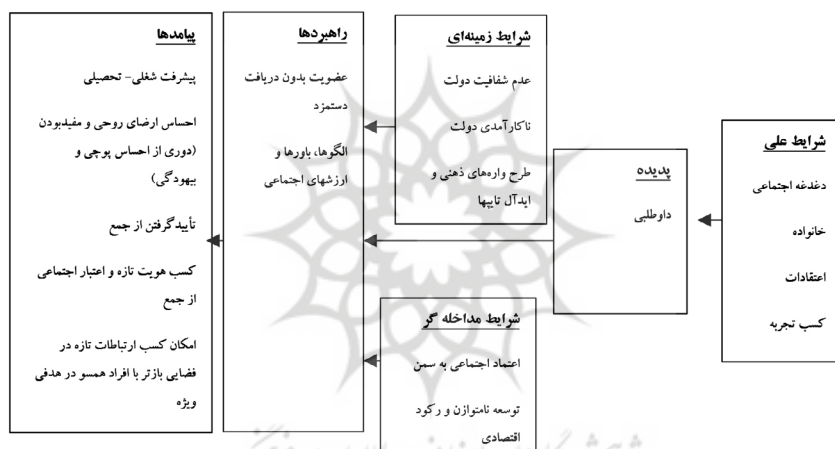
[illegible]

سرانجام بر اساس مصاحبه‌های صورت گرفته و تکرار واژه داوطلبی در کنار ارزشهای خانواده، تحسین و تأیید اجتماعی، یافتن هویت جمعی جدید، خروج از انزوا و روزمرگی، جست‌وجوی هویت و معنا، اعتقادات مذهبی، منافع داوطلبی، مشاهده نابرابریهای اجتماعی،

ناکارآمدی دولت، احساس مفیدبودن، عوامل تأثیرگذار بر ساختار فکری داوطلبین و تمایل به ایجاد تغییر، در نظامی منطقی کنار هم قرار گرفته‌اند و پدیده داوطلبی، به‌عنوان مقوله مرکزی برگزیده شد.

این پدیده قدرت جذب سایر مقوله‌ها را در خود داشته و برتری نظری آن در مقایسه با سایر مقوله‌ها مشهود است. با تنظیم مقوله‌های به‌دست‌آمده در چارچوب پارادایمی استراوس و کوربین و با توجه به پدیدارشدن مقوله هسته‌ای، مدل پارادایمی داوطلبی صورت‌بندی شد

مدل پارادایمی «داوطلبی»

طی مصاحبه‌های انجام‌شده، با وجود ابراز علاقه داوطلبین به کار با کودکان کار و خیابان، قریب به‌اتفاق (۱۸ نفر)، اذعان داشتند، حوزه فعالیت خود و سمن را اتفاقی برگزیده و چنانچه در مسیر حمایت از زنان سرپرست خانوار یا حفاظت از محیط‌زیست قرار می‌گرفتند، احتمالاً در همان حوزه‌ها مشغول به کار می‌شدند.

در نتیجه‌گیری از این موضوع، می‌توان گفت، با وجود دغدغه‌مندی افراد در حوزه

آسیبهای اجتماعی و نگرانی ایشان از شرایط حاکم بر جامعه، به نظر می‌رسد که هدف غایی داوطلبین عضویت در سمنها و انجمنهای حامی کودکان کار و خیابان، در جمع قرار گرفتن، برقراری تعاملات اجتماعی با افراد جدید، کسب تجربه، خلق هویتی تازه و تأیید گرفتن از جامعه‌ای به شدت چارچوب مدار است. از جهت دیگر، کسب اعتبار و جایگاه، از رهگذر عضویت در سمن را می‌توان موضوعی پراشاره ضمن مصاحبه‌ها دانست.

طی مصاحبه‌ها در پاسخ به پرسش «چه عاملی شما را به سمت‌وسوی کار داوطلبانه کشاند؟» بارها پاسخ داده شد: کار خیر، کسب رضایت قلبی و ارضای روحی.

مصاحبه‌شوندگان، در تعریف کار خیر عنوان داشتند که کاری‌ست که موجب تسکین و احساس کارآمدی شود. پرسشگر در تلاش به واکاوی بیشتر به دنبال چگونگی کسب رضایت قلبی از منظر داوطلبین، غالب پاسخها را حول اقبال عمومی به کمک‌رسانی و ایجاد تغییر یافت. ایشان تأکید داشتند که به‌عنوان عضوی از جامعه بی‌اعتنا از کنار مشکلات اجتماعی نگذشته و کاری هرچند کوچک در راستای کمک به دیگر اعضا انجام داده‌اند. لذا مسئولیت خود را به انجام رسانیده و به‌نوعی ارضای روحی در راستای عدم انفعال در مقابل ناکارآمدی سیاست‌گذاریهای اقتصادی و اجتماعی دست‌یافته‌اند.

ایشان تأکید داشتند که افراد داوطلب مابه‌ازای عدم دریافت دستمزد، هویت و جلوه‌ای از خویش خلق می‌کنند که مقبول، تحسین‌برانگیز، مورد تأیید اجتماع و خود فرد است و احساس مؤثر بودن و کارآمدی به ایشان می‌بخشد. از این‌رو، اعضا در همه رده‌های سنی از هویت تازه‌ای که عضویت در سمن به ایشان بخشیده، به لحاظ ارتباطات میان فردی، کسب درآمد، یافتن شغل و ... منتفع می‌شوند.

افراد میان‌سال یا بازنشسته نیز از ایجاد ارتباطات تازه، فرار از احساس ناتوانی، انفعال و کسب تجربه‌ای که پیش‌ازین در محیط‌های کاری خود نیازموده‌اند، سخن می‌گفتند. مصاحبه‌شوندگان از اینکه به فضا و محیطی وارد شده‌اند که به دلیل نداشتن نفع مادی،

سخنانشان مرجع و موجه است، در امور مالی معتمد و در امور مددکاری بدون نیاز به طی کردن مراحل اداری دشوار، رأیشان مرجع است، احساس رضایت داشتند و گاهی با وجود عدم همراهی خانواده، به این کار ادامه می دادند.

الگوها، باور و ارزشهای اجتماعی - فرهنگی مسلط که کمک به ممنوع و ایثار را تأیید و تبلیغ می کند تبدیل به طرحواره های ذهنی افراد شده و در شرایطی که توسعه نامتوازن، فراگیری آسیبهای اجتماعی و ناکارآمدی دولت در مواجهه با مسائل، وجدان عمومی را آزرد، فشاری از سوی این طرحواره ها در راستای ایجاد تغییر و اصلاح شرایط بر فرد وارد می شود.

در ادامه به تفصیل، شرایط علی، زمینه ای و مداخله گر این پدیده به همراه راهبردها و پیامدها شرح داده می شود:

بسیاری از مشکلات جامعه ما ناشی از برنامه های نامتوازن توسعه است. از این رو پیگیری مطالبات مردم از طریق تشکلهای غیردولتی و مشارکت در اداره امور جامعه موجب تخفیف مشکلات اجتماعی می شود. عوامل گوناگونی بر خروج افراد از حوزه خصوصی و مشارکت در انجمنها اثرگذار است. از جنبه ای به نظر می رسد وقتی گروهی با موضوع فعالیت تخصصی تشکیل می شود، فعالیتهای مرتبط با آن حوزه نیز در درونش بسط پیدا می کند. هدف غایی این است که از این طریق هم جامعه و گروه هدف منتفع شوند. داوطلبین فعال در انجمن به رضایت خاطر و پیشرفت دست یابند و تا حدی از ناامنی وجودی افراد کاسته شود.

به منظور بررسی عوامل علی جامعه شناختی اثرگذار بر عضویت داوطلبانه در سمینهای مختص به کودکان کار و خیابان باید به ارزشهای خانواده و بستر اجتماعی ای که فرد در آن پرورش یافته اشاره کرد. این موضوع بارها طی گفت و گوها به عنوان عامل اثرگذار در تعریف اهداف و آرمانها معرفی شده است. فرد زمانی که رهروی ارزشهای مورد تأیید خانواده و جامعه باشد، تحسین می شود.

در نتیجه عضویت در سمن، احترام، حیثیت اجتماعی، احساس تعلق به گروه و تحقق خود، حاصل می‌شود. مهارت‌های ارتباطی افراد، به یافتن هویت جمعی جدید یاری می‌رساند. فرد از کسالت و روزمرگی خارج شده و ارزشهایی چون احساس مسئولیت و تعهد نسبت به گروه در کنشگر بیدار می‌شود؛ به گونه‌ای که به امور خیرخواهانه گرایش بیشتری می‌یابد

بابام پهلوان بود. مرام پهلوانی پدر باعث این شد. (فروزان)

چهار نفر در خانواده من نتوانستن درس بخونن. با خودم گفتم گذشته این خانواده تکرار نشه. (حاتم)

اعتقادات مذهبی، باورها، ارزشهای مورد اتکاء بارها توسط مصاحبه‌شوندگان به عنوان عامل جذب ایشان به سمن معرفی شده است.

خیریه کسی رو مکلف نمی‌کند به آمدن. اگر نیامدن تکلیفی ندارن. حتماً خدا نخواست. (فروزان)

خیریه، مال حضرت زهرا است. همه می‌گفتن خود حضرت زهرا نظر داره به خیریه که نگذاشته کسی کرونا بگیره. (دخت)

دغدغه اجتماعی، مشاهده نابرابریهای اجتماعی و درد برخاسته از شرایط زندگی کودکان و ناامیدی از اقدامات دولت در این خصوص، مشوق افراد در ورود به کار داوطلبانه است.

با مشاهده نبود عدالت و رفاه اجتماعی، مفهومی از فقر و فساد برایم تداعی شد که سالها قبل از فعالیتم، این موارد در کتابها و فیلمها برایم به نمایش گذاشته شده بود. (مرجان)

کسب تجربه از رهگذر عضویت در سمن و دنیایی که فرد سابقه حضور در آن را نداشته،

پیوند و ارتباطات نویی طلب می کند که موجب می شود افراد از حوزه خصوصی خود خارج شده و به کنشی با هدف مصالح جمعی و خیر جمعی دست زنند.

فکر می کنم دلیل اصلیم، تجربه کردن و یادگیری خودم هست بعد وقت گذراندن
این بچه ها کنار ما. (بهناز)

شفافیت نبودن دولت در برنامه های توسعه و نوسازی، دشواری صدور مجوزهای قانونی و نظارت دولتی باعث محدودیتهای ساختاری و بروز شرایط زمینه ای پارادایم نهایی شده است. ازجمله نظریه پردازان کلاسیک، الکسی دوتوکویل مهم ترین وسیله کنترل دولت را وجود انجمنهای اجتماعی می داند که چشم مستقل جامعه را تشکیل داده و مشارکت در ابعاد وسیع تری از جامعه را میسر می کنند. این در شرایطی ست که ایجاد و نظارت سمنها از سوی دولت و با کمکهای دولتی سازمانها را از کارکرد حقیقی خود دور می کند (قانعی راد و حسینی، ۲۰۰۵).

ناکارآمدی طرحهای دولت در مواجهه با رکود اقتصادی در جامعه سبب عدم امنیت شغلی و در نتیجه، کاهش گرایش به کارهای داوطلبانه و بدون دریافت دستمزد، شده است

الآن خرجها و زندگی سخت تر شده همیشه مجانی کار کرد. (دخت)

ما حقوق نمی گرفتیم. گاهی مدرسین خیلی باسواد بودن ولی پول رفتن به
محلله های دور افتاده را نداشتند. (حاتم)

و حتی علت اینکه مردان به نسبت زنان حضور کمرنگ تری در فعالیتهای اجرایی سمن دارند، همین مسئله عنوان شده است:

من طی ۱۵-۱۴ سال چندین انجمن دیدم. در فعالیت داوطلبانه، تعداد مردان
کمتر بود. چون از آنها انتظار می رود کسب درآمد کنند. (سمیه)

پایبندی داوطلبین به ارزشها و اعتقادات در شرایط مداخله‌گر موردتوجه واقع می‌شود. گروهی از داوطلبین، به اعتقادات مذهبی تکیه داشته و حضور در سمن را از این جهت مایه آرامش جان خویش می‌بینند. درواقع باورها، ارزشهای بنیادین، اعتقادات مذهبی و اخلاقی انگیزه لازم برای عمل جمعی را فراهم خواهد کرد. همچنین در برخی خیریه‌ها، باورهای سیاسی و تلاش برای یاری دولت، دلیل حضور، عنوان شد.

نود درصد خانومهای خیریه از سادات هستند. (فروزان)

این خیریه پایبندی کامل به نظام دارد و اعتقاد دارد که جامعه نایستی زمین بخورد. (فروزان)

مصاحبه‌شوندگان، معتقدند، دولت در مدیریت آسیبهای اجتماعی توفیق نداشته است. به همین دلیل عضویت در سمن، به تخفیف آلام و کاهش فشاری که مشاهده آسیبهای اجتماعی بر روان فرد وارد کرده، کمک می‌کند. گروهی نیز راهکار پایان‌دادن به حلقه فقر و ضعف اجتماعی و اقتصادی خانواده‌های گرفتار را در حمایت از کودکانشان می‌دانند.

رشته‌های ما عمل‌گرا نیستند. حس می‌کنم به اندازه خودم به عنوان یک کنشگر، باید تغییر ایجاد کنم. (سمیه)

در خصوص پیامد پدیده داوطلبی، بایستی توجه داشت که جوانان با وجود ظرفیتهای فوق‌العاده و انرژی روانی مطلوب در مواجهه با عدم امکان دستیابی به موقعیت اقتصادی مورد توقع و عدم امکان مشارکت در فعالیتهای اجتماعی و گروهی، به سرعت دچار سرخوردگی و بحران بی‌معنایی نسبت به وضع موجود می‌شوند (محسنی، ۲۰۱۹).

شاید بتوان گفت آنچه به‌نوعی در کاهش مسائل جوانان و کمک به هویت‌یابی آنها مؤثر است، اتصال به اجتماعی بزرگ‌تر است تا باعث ایجاد تعهد نسبت به حیات جمعی و

مشارکت در امور جامعه شود. پیامد این امر می‌تواند جوانان را از نیرویی مسئله‌ساز به نیرویی سازنده تبدیل کند. یکی از سازوکارهای مؤثر در این راستا، مشارکت در سازمانهای غیردولتی است که می‌تواند زمینه‌ساز موقعیتهای شغلی تازه و اعتبار در محیط کار شود.

ما ۲۰-۳۰ نفر دانشجوی رشته‌های مختلف بودیم. مادرم خوشحال بود که سرپسرش به کار خیر گرم هست. خودش هم گاهی می‌آمد کمک. (نوید)

وقتی بدون دریافت پول کار می‌کنی، صادقانه بگم، تو جامعه، بین دوستها، خانواده و محیط کار بهت اعتبار میده. (راضیه)

همچنین در دوران میان‌سالی مشارکت در سمینا موجب دوری از احساس پوچی و بیهودگی، ایجاد حس مفیدبودن و ایجاد ارتباطات تازه در فضایی جدید با افرادی همسو می‌شود.

در طول سی سال خدمت هم کارم کمک به مردم بود. منتها اونجا پول می‌گرفتم ولی دلم می‌خواست کاری اضافه بر وظیفه انجام بدم. (فاطمه)

بنا به عقیده امیل دورکیم زمانی که گروههای اختصاصی تشکیل می‌شوند و فعالیتهایی درون آنها بسط و توسعه پیدا می‌کند، نه تنها جامعه در این امر ذی‌نفع است، بلکه فرد نیز در این گروهها منبع رضایت خاطر خود را می‌یابد. هر قدر انسان با جاذبه‌های زندگی انجمنی آشنا شود، نیاز به آن را بیشتر احساس می‌کند.

گرد هم آمدن افراد مشترک‌المنافع فقط برای دفاع از منافع خود نیست، بلکه برای این است که لذت در جمع بودن را دریابند و با عده‌ای یک واحد را بسازند (قانع‌راد و حسینی، ۲۰۰۵).

بحث

در مطالعه حاضر، محقق سعی دارد به چرایی حضور داوطلبانه در سازمانهای غیردولتی بپردازد. این پرسش در ابتدای مصاحبه معمولاً با این مضمون پاسخ داده می‌شد: «چون می‌خواهم کار خیر انجام دهم و در کمک به کودکان نقش داشته باشم». در ادامه مصاحبه و در لایه‌های بعدی پرسشهای اکتشافی، داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، به‌طور کلی در چهار وجه قابل ترسیم است:

بعد ساختاری - اجتماعی

میزان شفافیت دولت در برنامه‌های توسعه و نوسازی، چگونگی سیاستگذاریها و ایجاد سازوکارهایی برای جلب مشارکت اجتماعی، بر تمایل افراد به کار داوطلبانه اثرگذار است. اگرچه دشواری صدور مجوزهای قانونی و نظارت دولتی باعث محدودیتهای ساختاری و چالش‌برانگیز شده است.

در حال حاضر شرایط جامعه ایران و مسائل ناشی از برنامه‌های نامتوازن توسعه، مشارکت مردم در تشکلهای غیردولتی می‌تواند گامی در راستای سبک‌کردن وظایف دولت و دستیابی به توسعه پایدار باشد.

مصاحبه‌شوندگان دغدغه اجتماعی، مشاهده نابرابریهای اجتماعی و درد برخاسته از شرایط زندگی کودکان و ناامیدی از اقدامات دولت در این خصوص را مشوق ورود به کار داوطلبانه می‌دانند.

بعد فردی

همه مصاحبه‌شوندگان، بر اهمیت ارزشهای فرامادی در انتخاب کار داوطلبانه تأکید داشتند و برقراری روابط تازه، احساس تعلق و کسب اعتبار اجتماعی بالاتر و ایجاد کیفیاتی

نظیر همکاری و اعتماد در این روابط را سبب تمایل به کنشهای داوطلبانه و جمعی و خیرخواهانه می‌دانند.

در سازمانهای غیردولتی علاوه بر اینکه داوطلبان، تجربه‌ای منحصربه‌فرد از مشارکت اجتماعی کسب می‌کنند، از نزدیک با ساختار سمن و موانع پیش روی فعالیت در حوزه کودکان کار و خیابان آشنا می‌شوند. همچنین در دوران میان‌سال مشارکت در سمنها موجب دوری از احساس پوچی و بیهودگی، ارضای روحی و حس مفیدبودن برای جامعه و ایجاد ارتباطات تازه در فضایی جدید با افرادی همسو در یک زمینه، می‌شود.

بعد مذهبی

عمل جمعی تا حد زیادی نیروی محرکه خود را از ارزشهای بنیادینی و اعتقادات داوطلبین، می‌گیرد. درواقع باورها، نظام ارزشی، اعتقادات مذهبی و اخلاقی، انگیزه و بستر لازم برای عضویت در سمن را فراهم می‌کند. گروهی از مصاحبه‌شوندگان با تکیه بر اعتقادات مذهبی، حضور در سمن را مایه آرامش خویش دیده و تأکید دارند اعتقادات سیاسی و تلاش برای یاری دولت انگیزه اصلی شکل‌گیری و دوام برخی سمنها است.

بعد پیشینه خانوادگی:

خانواده و بستر اجتماعی‌ای که فرد در آن پرورش یافته، بارها طی گفت‌وگوها به‌عنوان یکی از عوامل اثرگذار در عضویت داوطلبانه معرفی شده است. افراد در جستجوی ارتقای کیفیت زندگی و حقوق انسانی هستند. کنشگران تحت نفوذ ارزشها و هنجارهایی برخاسته از خانواده و جامعه قرار دارند که تعیین‌کننده تصمیمات افراد است. کنشگر در کنار تأییدیه گرفتن از ارزشهای جامعه، احساس تعلق به مجموعه و گروه و خلق هویت اجتماعی نوین، تحسین اجتماعی کسب می‌کند که در رشد و بالندگی فردی و اجتماعی مؤثر است.

عضویت افراد با دغدغه‌های مشترک در سازمانی غیرانتفاعی و مشارکت داوطلبانه اعضا با نظارت غیرمستقیم دولت این امکان را فراهم می‌آورد که نیروی مطالبه‌گر مردم و روح دغدغه‌مند افراد تا حدی التیام یابد. به دلیل عدم تعلق اعضای سمن به مجموعه دولت، بسته به توان علمی و مهارت‌های ارتباطی داوطلبین و امکانات سمن - اعتماد بیشتری در کودکان کار و خیابان نسبت به ایشان ایجاد می‌شود. به اتکای این اعتماد و روابط مطلوب با کودکان، کمبودها، تهدیدها، آسیب‌ها و امکانات این گروه آشکار شده و به واسطه این شناخت، می‌توانند در سیاست‌گذاری‌های کلان، منشأ اثر باشند.

در گام نخست، تحقیق بر پایه همین گمانه پیش رفت؛ اما به تدریج، طی فرایند مصاحبه مشخص شد که با وجود دغدغه‌مندی شرکت‌کنندگان نسبت به گسترش فقر و بی‌عدالتی و از پی آن رشد آسیب‌های اجتماعی در جامعه ایران، اغلب ایشان در انتخاب سمنهای کودکان کار و خیابان به‌عنوان زمینه فعالیت، هدف یا برنامه‌ای از پیش معین نداشته و حسب معرفی آشنایان، دوستان و ... در این سمنها عضویت یافته‌اند و تا پیش از آن، درک دقیقی و آگاهی عمیقی نسبت به سازوکار، اهداف، امکانات و عملکرد سمن نداشته‌اند. هرچند عضویت در این فضای مشارکتی باعث آشنایی با سازوکار قانونی سازمانهای مردم‌نهاد شده است.

تعدادی از مصاحبه‌شوندگان، عنوان کرده‌اند که اغلب سمنهای فعال در ایران، به جای نقد ساختار، تنها به ارائه خدمات فردی پرداخته و بیش از آنکه راه‌حل ارائه دهند و طرف مشورت در حوزه سیاست‌گذاری‌های کلان قرار گیرند، به جامعه آسیب‌دیده پرداخته‌اند. درنتیجه، به جای آنکه به عوامل زمینه‌ساز ظهور پدیده کودک کار و خیابان بپردازند، تنها بخش بسیار ناچیزی از این گروه را حمایت کرده و بیشتر معلول را محور قرار داده‌اند تا علت. درحالی‌که سمنها می‌توانند با ایجاد شبکه‌های حمایتی گسترده در میان خود و با کمک نیروهای داوطلب، به کودکان کار و خیابان کمک کنند تا از آسیب‌های اجتماعی در امان بمانند و وظیفه دیگر سمن، تدبیراندیشی برای کاهش صدمات خانواده و از پی آن کودکان است.

لیکن اغلب به توزیع ارزاق و ارائه کمک تحصیلی از طریق نیروهای داوطلب، محدود شده که البته مفید است اما به عنوان واسطه دولت - مردم که از نزدیک، تجربه کار با اقشار آسیب دیده را داشته و شناختی مبسوط نسبت به نیازها و مشکلات ایشان دارند، کارکردی حداقلی پیدا کرده اند.

مصاحبه شوندگان اذعان داشتند که سمنها می توانند با ارائه آموزشهای لازم به کودکان کار و خیابان، به توانمندسازی آنها کمک کرده و از این طریق، زمینه را برای خروج آنها از چرخه فقر و آسیب فراهم کنند. نیروهای داوطلب بایستی پیش از مواجهه با کودکان کار و خیابان، متناسب با نیازهای ویژه این گروه و تجارب اجتماعی و روانی ای که در خیابان و محیط کار داشته اند، آموزشهای لازم را دریافت کنند. تنها در این صورت، قادر به ایجاد ارتباط صحیح و حمایت از کودکان و خانواده هایشان خواهند بود. دولتها نیز می توانند در این راستا، سازمانهای مردم نهاد و داوطلبین را حمایت کنند.

اعتقاد مشارکت کنندگان در تحقیق بر آن است که تا زمانی که در سطوح بالای مدیریتی تصمیماتی راهبردی اتخاذ نشود، تغییر ملموسی به وجود نخواهد آمد. این در حالی است که تصمیمات ساختار و سیاست گذاریهایش تا امروز نتوانسته موجب کاهش تعداد آسیب دیدگان اجتماعی شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیشنهادهات

بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت کار داوطلبانه در سازمانهای مردم‌نهاد حامی کودکان کار و خیابان ارائه کرد:

- افزایش شفافیت دولت در برنامه‌های توسعه و نوسازی: دولت می‌تواند از این طریق سازوکارهایی را برای جلب مشارکت اجتماعی ایجاد کند.

- تقویت عوامل فردی: سازمانهای غیردولتی می‌توانند با برگزاری دوره‌های آموزشی، به داوطلبان کمک کنند تا مهارتهای لازم را برای کار با کودکان کار و خیابان کسب کنند.

- تقویت نقش خانواده: سازمانهای غیردولتی باید به نقش خانواده در کار داوطلبانه توجه کنند. به‌عنوان مثال، می‌توانند با برگزاری جلساتی زمینه‌آشنایی خانواده‌ها با نوع فعالیت داوطلبانه فرزندشان را فراهم آورند.

با اجرای این پیشنهادها، می‌توان امیدوار بود که وضعیت کار داوطلبانه در سازمانهای غیردولتی حامی کودکان کار و خیابان بهبود یابد. همچنین سمنها نقش مؤثرتری در حمایت از این کودکان ایفا کنند.

ملاحظات اخلاقی

نویسنده ده ماه زمان برای مرور مقالات و منابع آن اختصاص داده است.

منابع مالی: مطالعه حاضر هیچ حامی مالی‌ای ندارد.

تعارض منافع: نویسندگان هیچ بحثی بر سر منافع خود را ابراز نکردند.

اخلاق پژوهش: در این مقاله همه حقوق مرتبط با اخلاق پژوهش رعایت شده است.

- Ali, P. (2009). *NGOs, Conflict Management and Peacekeeping*. In International Peacekeeping, 7(1) (In Persian)
- Azkia, M., & Jajarmi, I. (2011). Applied research methods, fundamental theory application. Keyhan. (In Persian)
- Bagheri Banjah, A. R., M. (2012). Investigating the Relationship between Citizens' Sense of Social Belonging and Their Social, Cultural, and Political Participation Levels (Residents of Districts 3 and 12 of Tehran). *Quarterly Journal of Urban Sociological Studies*, 2(5), 143-170. (In Persian)
- Corbin, J. S., A. (1994). Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory Sage.
- Ekrami, S. (2018). *Civil Society and Vulnerable Children: A Critical Study of Street Children in Tehran*. Tehran Publication, Khord Sorkh. (In Persian)
- Ghaani Rad, M. H., F. (2004). Values, Network Relationships, and Participation in Non-Governmental Organizations (An Empirical Study among Youth in Tehran). *Iranian Journal of Sociology*, 6(3), 97-123. (In Persian)
- Glaser, B. G. S., Anselm L. (1967). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research Aldine publishing company.
- Global Estimates of child labour-Result and Trends 2012-2016. *international Labour Organization* (ILO) - (2018).
- Hatami, K., Ghazinejad, M., Basani, S., Rard, F. (2020). (A Meta-analysis of Research Conducted 2010-2018): Investigating the Role of Non- governmental Organizations, *journal of Social Welfare Quarterly*, 23(88), 237-270. (In Persian)
- Karami, F. (2022). *Children working and living on the street in Iran*. Deputy of social and cultural Research at the Islamic Consultative Assembly (Iranian Parliament) (In Persian)
- Kaveh, M. (2010). *Non-Governmental Organizations (NGOs) and Their Role in the Care of Working and Street Children*. Proceedings of the First Seminar on the Study of Working and Street Children and Female-Headed Households, 175-181. (In Persian)
- *Majles Research Center*. Executive regulations for the establishment and activities of non-governmental organizations, No 278620 T 31281

approved by the cabinet. Tehran

- Mohseni, L. (2019). Child Labor in Iran. *Negah-e Tarrad*, 311. (In Persian)
- Nourbakhsh, P. (2011). *Internal Barriers to NGOS Success in Iran, A case Study of Three Successful NGOs*. Master Thesis in sociology. Al-lameh Tabatabai University of Tehran. (In Persian)
- Office of Social and Cultural Research Affairs in the Islamic Consultative Assembly (Iranian Parliament). (2022). *Report on Child Labor and Street Children in Iran*:10-11 (In Persian)
- Organization, i. L. (january 2004). *Child Labour-A textbook for university students*. www.ilo.org/ipecinfo/product/download?type=document&id=174
- Report on the Social Statu of the country.(2013) (VOL. 2), *Section on Weakness of Civil Society and NGOs*. (In Persian)
- Rosalle, J. (2022). *The Unexpected Benefits of Volunteering for an NGO*. www.volunteerinternational.org.
- Roshanfekr, P. Z., M. (2007). Youth, Social Capital, and Voluntary Behaviors. *Social Welfare Quarterly Scientific Research Journal*, 6(23), 113-146. (In Persian)
- Saedi, M. (2003). The Involvement of Non-Governmental Organizations in Medium-Term Development Programs in Iran. *Research Letter*, 6. (In Persian)
- Shakoori, A. (2005). Supportive Behaviors and Research for Their Occurrence. *Journal of Social Welfare Research*, 5(18), 534-580. (In Persian)
- Shakoori, A. (2014). Investigating the Role of Empowering Street Working Children; A case study in District12 of Tehran. *Journal of Social-Cultural Development Studies*(3), 33-60. (In Persian)
- Vameqi, M. (2005). Street Children in Iran and Government Approaches. *Social Welfare Quarterly Scientific Research Journal*, 5(19), 175-203. (In Persian)
- Yazdanpanah, L. (2007). Obstacles to Social Participation of Tehran Citizens. *Social Welfare Quarterly Scientific Research Journal*, 7(26), 105-130. (In Persian)
- Zekayi, S. (2002). Social Capital: The Invisible Wealth, Interview with Dr. Tousi, Dr. Zekayi, and Dr. Share'pour. *Culture and Research Magazine* (100), 26-29. (In Persian)